

УДК 343.982.4

Н.А. Ємець, старший експерт

*Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при УМВС України в Чернігівській області*

ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ОТРИМАННЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ. УЧАСТЬ СПЕЦІАЛІСТА У ЦІЙ СЛІДЧІЙ ДІЇ

Викладено основні тактичні прийоми отримання експериментальних зразків для проведення порівняльного дослідження, визначено завдання, які вирішує спеціаліст, залучений до цієї слідчої дії.

Ключові слова: почерк, зразки, вільні зразки, експериментальні зразки, умовно-вільні зразки, належна якість зразків, достатня кількість зразків.

Изложены основные тактические приемы получения экспериментальных образцов для проведения сравнительного исследования, определены задачи, которые решает специалист, привлекаемый к этому следственному действию.

The paper studies tactical methods of obtaining of the requested exemplars for comparison of handwriting. It outlines the main tasks of forensic examiner in the process of such obtaining.

Ухвалюючи рішення про необхідність отримання порівняльного матеріалу (звичайно, з винесенням відповідної постанови), слідчий повинен визначити, які зразки та в якій кількості потрібні для дослідження, склад учасників слідчої дії з отримання зрізків, час і місце її проведення, технічні засоби, які слід застосувати, тощо.

Методика отримання різних видів експериментальних зразків для порівняльного дослідження має певні специфічні особливості. Однією з найскладніших є методика отримання зразків почерку з огляду на їх залежність від комплексу властивих людині проявів фізіологічних якостей. Різновид властивостей людського організму, їх складна взаємодія, характер зміни під впливом навколишнього середовища доволі важко вивчаються. І хоча почерк сам по собі не є безпосереднім відображенням певних властивостей людини, проте, будучи результатом письмово-рухомого навичку, нерідко фіксує їх опосередковано й тому не відображає повністю всієї складної системи рухів руки людини, всього багатогранного умовно-рефлекторного процесу письма.

Для вирішення питання отримання експериментальних зразків (у тому числі визначення їх кількості) слідчий повинен проаналізувати матеріали кримінальної справи, проконсультувавшись за потреби зі спеціалістом. Це допоможе йому

визначитися щодо того, на дотримання яких вимог варто звернути особливу увагу під час отримання зразків, які прийоми слід використати для того, щоб забезпечити їх необхідну якість і кількість. Вирішення цих питань зумовлено як конкретними цілями подальшого дослідження (наприклад, цілями порівняння), так і загальними вимогами до таких зразків, розробленими у криміналістиці.

Місцем проведення такої слідчої дії може бути кабінет слідчого або криміналістична установа.

Час одержання зразків визначають залежно від цілей дослідження (зокрема, без нагальної потреби цю слідчу дію не проводять вночі). Крім того, при вирішенні питання щодо часу отримання порівняльного матеріалу (у підозрюваного чи обвинуваченого, а в окремих випадках у свідка чи потерпілого) слідчий повинен запобігти впливу цієї дії на подальшу поведінку певної особи (з огляду на проведення у подальшому експертного дослідження з метою отримання доказів у справі).

Одним із важливих етапів підготовки до отримання порівняльного матеріалу є підготовка необхідних технічних засобів. Їх можна поділити на три групи:

- засоби, за допомогою яких виготовляють зразки;
- засоби, за допомогою яких проводять фіксацію процесу отримання зразків (фотоапаратура, кіноапаратура тощо). Особливо важливого значення у вирішенні цього питання набуває відеозйомка як доказ того, що до особи не застосовували примусових чи принижуючих її гідність дій;
- засоби, за допомогою яких проводять упакування отриманих зразків (вата, марля, обгортковий папір, пакети, конверти, сургуч, шпагат, голки тощо) [1, с. 38].

Зазвичай учасниками процесуальної дії щодо вилучення зразків для порівняльного дослідження є слідчий, підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий, спеціаліст, а також інші особи, які за законом можуть бути присутніми під час її проведення.

Важливе значення у процесі підготовки до отримання зразків має виклик учасників слідчої дії до місця її проведення, адже навіть незначний недогляд при цьому може призвести до негативних наслідків. Зокрема, слідчий повинен бути упевнений у тому, що спеціаліст знає про місце і час проведення слідчої дії і прибуде вчасно. Підозрюваного, обвинувачуваного, потерпілого викликають згідно з правилами виклику відповідних осіб на допит. Свідку та потерпілому можна надіслати повістку, де вказати, коли і куди слід з'явитися. У разі недоцільності виклику таким способом (наприклад, якщо про це можуть довідатися зацікавлені особи) їх можна викликати телефоном або через посадових осіб, яких попередньо проінструктувати [2, с. 12].

Як свідчить досвід слідчої практики, іноді свідки, потерпілі, обвинувачені, підозрювані з різних причин відмовляються брати участь у слідчій дії з отримання експериментальних зразків для порівняльного дослідження. З урахуванням того, що законодавець не встановлює в таких випадках відповідальності за відмову від надання зразків, слідчий повинен вжити певних заходів щодо їх отримання. Не вдаючись до будь-якого примусу (адже це призведе до порушення законності), він передусім повинен роз'яснити важливе значення цієї дії. Іноді такого роз'яснення буває достатньо. Водночас за відсутності потрібного результату варто спробувати знайти і вилучити вільні зразки з метою використання їх у порівняльному дослідженні, але лише в тому випадку, коли вони можуть замінити експериментальні.

Важливу роль у підготовці слідчої дії щодо отримання експериментальних зразків відіграє ретельне її планування. Вирішення питання щодо доцільності складання відповідного плану залежить від конкретних обставин справи (наприклад, у разі складного відображення ознак у зразках його наявність допоможе слідчому отримати доброякісний порівняльний матеріал і прискорить роботу). План не повинен бути громіздким, у ньому варто зазначити, які зразки слід отримати, порядок і способи їх отримання тощо [2, с. 14].

Після проведення необхідних підготовчих робіт щодо отримання експериментальних зразків для порівняльного дослідження слідчий виносить постанову про проведення цієї слідчої дії, в якій, крім загальних реквізитів, підстави та мети такого заходу, вказує, які саме зразки слід отримати і в який спосіб.

Про вилучення та відбір зразків складають відповідні протоколи, в яких зазначають, які саме зразки було вилучено або відібрано, їх кількість, умови відбору або вилучення, а також інші суттєві обставини.

Питання про залучення спеціаліста в цій слідчій дії слідчий вирішує, виходячи з потреби у використанні спеціальних знань у галузі природничих, технічних та інших наук [5, с. 41]. Зрозуміло, що в певних випадках слідчому отримати якісні зразки без допомоги спеціаліста доволі складно, адже в будь-якому випадку він, володіючи відповідними знаннями, виконає цю роботу краще за слідчого.

Участь спеціаліста в отриманні експериментальних зразків можна реалізовувати в таких формах:

- консультування слідчого з будь-якого питання, про яке йдеться;
- надання слідчому практичної допомоги у процесі отримання зразків (з виготовлення, упакування тощо).

Під час проведення підготовчих заходів для отримання експериментальних зразків спеціаліст допоможе слідчому визначити:

- які зразки потрібні і в якій кількості;
- застосування яких технічних засобів потребує ця слідча дія (з наданням допомоги в їх отриманні);
- які умови потрібні для отримання зразків (з їх розробкою та підготовкою).

Особливо важливого значення набуває роль спеціаліста при визначенні умов виготовлення порівняльного матеріалу та їх розробці. Адже від того, наскільки подібними виявляться умови отримання зразків і умови походження досліджуваного об'єкта, залежить успіх подальшого експертного дослідження (насамперед, коли йдеться про отримання експериментальних зразків почерку, який, будучи складною системою письмово-рухових навичок людини, не завжди повно відображається в рукописі у вигляді ознак).

Допомога спеціаліста необхідна слідчому також під час отримання експериментальних зразків (стосовно їх якості та кількості): у разі виявлення невідповідностей і протиріч він повідомить про них слідчого та допоможе йому відкоригувати умови отримання потрібних матеріалів. Крім того, під час цієї слідчої дії спеціаліст допоможе слідчому вирішити й інші питання, що належать до його компетенції, у тому числі й шляхом проведення за дорученням слідчого спеціального спостереження за отриманням зразків.

Діяльність спеціаліста з надання допомоги в отриманні експериментальних зразків потрібно вказати у відповідному протоколі із зазначенням відомостей про

професію, освіту, кваліфікацію, зміст діяльності спеціаліста, застосовані ним технічні засоби та прийоми. У протоколі також фіксують зауваження, які робить спеціаліст.

Водночас, як свідчить судова і слідча практика, слідчі іноді взагалі не складають протоколів за результатами отримання експериментальних зразків або фіксують у них не всі належні відомості (зокрема, стосовно умов отримання зразків). Це, зрозуміло, ускладнює процес проведення їх криміналістичного дослідження, адже експерту доволі важливо знати не тільки умови, за яких їх було отримано, а й вплив певних чинників на характер відображення ідентифікаційних чи групових ознак, що, безперечно, сприятиме їх вивченню та наданню обґрунтованого висновку.

Слід пам'ятати, що процесуальному оформленню підлягає не тільки процес, а й результат отримання експериментальних зразків. Так, якщо зразки отримано на паперових аркушах, то вони повинні бути стандартними, на них неприпустимо робити будь-які сторонні записи. Зразки завіряють підписами слідчого та особи, в якій їх отримано, і долучають до матеріалів справи. У разі отримання зразків на іншому матеріалі їх поміщають у пакет або коробку, обов'язково опечатують, завіряють підписами слідчого та інших осіб, що були присутніми під час їх отримання; у протоколі зазначають спосіб упакування [1, с. 40].

Отже, з огляду на те, що наявність належно відібраних експериментальних зразків багато в чому визначає успіх подальшого експертного дослідження, їх слід отримувати з дотриманням певних вимог, визначених відповідними нормативно-методичними документами.

Методика отримання експериментальних зразків для порівняльного дослідження ґрунтується як на загальних вимогах, що до них висуваються, так і на специфічних, зумовлених особливістю певних видів криміналістичних експертиз, дотримання яких дозволить у подальшому отримати об'єктивний експертний висновок у справі.

Список використаної літератури

1. Жбанков В.А. Образцы для сравнительного исследования в уголовном процессе / В.А. Жбанков. — М. : ВШ МООН СССР, 1969. — 61 с.
2. Федосеева В.Б. Основные правила подготовки материалов для производства судебно-почерковедческой экспертизы : метод. реком. для следователей и судей / В.Б. Федосеева, Т.Н. Золотова. — М. : ВНИИСЭ, 1980. — 20 с.
3. Винберг А.И. Образцы для сравнительного исследования / А.И. Винберг // Практика применения нового уголовно-правового законодательства. — М., 1962. — С. 45—49.
4. Информационное письмо о недостатках назначения и подготовки материалов на судебно-почерковедческую экспертизу (для практических работников органов следствия и суда). — Алма-Ата : Каз. НИИСЭ, 1985.
5. Криміналістика : підручник для студентів юридичних спец. вищих закладів освіти / [Глібо В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін.] ; за ред. В.Ю. Шепітька. — К. : Ін Юре, 2001. — 684 с.
6. Масюлене Я.И. О некоторых источниках ошибочных решений экспертов-почерковедов / Я.И. Масюлене // Современное состояние судебно-почерковедческой экспертизы и перспективы ее развития. — М. : ВНИИСЭ, 1981. — 42 с.
7. Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та

Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень».

8. Судебно-почерковедческая экспертиза / [под. ред. Добровольской Е.Д., Манцевой А.И., Орловой В.Ф.]. — М. : Юрид. лит., 1971.